

РОЗДІЛ 2 ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 811.161.2:373.011.3-051 (07)

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.7>

Олександр АНТОНЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри стилістики та культури української мови, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028

ORCID: 0000-0002-1272-4634

Бібліографічний опис статті: Антончук, О. (2023). Риторизація освітнього простору вчителя-словесника. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 44–50, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.7>

РИТОРИЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних засад риторичної діяльності вчителя-словесника, зокрема розгляду історичного розвитку дидактичного красномовства, обґрунтуванню доцільності введення педагогічної риторики в систему фахової підготовки майбутніх вчителів-словесників.

Навчальна дисципліна «Педагогічна риторика» має на меті поглиблення мовленнєво-риторичної компетентності майбутнього вчителя та формування його готовності до мовленнєво-риторичної діяльності. Основними завданнями вивчення дисципліни є оволодіння мовленнєво-риторичними вміннями вчителя з метою риторизації навчально-виховного процесу в школі; усвідомлення специфіки мовленнєво-риторичної діяльності, особливостей комунікативно-мовленнєвих ситуацій, характерних для професійної сфери вчителя-мовника; розвиток мовленнєво-риторичної особистості, яка вмє застосовувати отримані знання та сформовані вміння в нових умовах прояву тієї чи іншої комунікативної ситуації, здатної шукати і знаходити власне рішення різноманітних професійних завдань; пізнання здобувачами вищої освіти суті мовленнєво-риторичного ідеалу вчителя-словесника як компонента культури і зразка педагогічного спілкування.

Метою нашої статті є проаналізувати проблематику риторичної діяльності вчителя-словесника у контексті фахової підготовки вчителя-словесника відповідно до освітньої програми «Середня освіта (Українська мова та література)», спеціальності 014 «Середня освіта (Українська мова та література)».

Для вирішення поставлених завдань у процесі роботи використовувалися такі методи дослідження: теоретичні: аналіз і синтез під час опрацювання лінгвістичної, психологічної, педагогічної та методичної літератури з досліджуваної проблеми; емпіричні: проведення й аналіз занять із вказаної дисципліни.

Риторизація освітнього простору передбачає формування риторичної майстерності майбутнього вчителя-словесника, вивчення закономірностей розвитку мистецтва красномовства в сучасному педагогічному процесі.

Ключові слова: риторизація, педагогічна риторика, історія дидактичного красномовства.

Oleksandr ANTONCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Stylistics and Culture, Ukrainian Language of Rivne State Humanitarian University, Stepana Bandery str., 12, Rivne, Ukraine, 33028

ORCID: 0000-0002-1272-4634

To cite this article: Antonchuk, O. (2023). Rytoryzatsiia osvithnoho prostoru vchytelia-slovesnyka [The rhetorization of the educational space of the teacher-learner]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 44–50, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.7>

THE RHETORIZATION OF THE EDUCATIONAL SPACE OF THE TEACHER-LEARNER

The article is devoted to researching the theoretical and practical foundations of the rhetorical teacher's rhetorical activity, in particular, examining the historical development of didactic eloquence, justifying the expediency of introducing pedagogical rhetoric into the system of professional training of future rhetorician teachers.

The educational discipline "Pedagogical Rhetoric" is aimed at deepening the speech-rhetorical competence of the future teacher and forming his readiness for speech-rhetorical activity. The main tasks of studying the discipline

are mastering the speech and rhetorical skills of the teacher in order to rhetoricize the educational process at school; awareness of the specifics of speech and rhetorical activity, features of communicative and speech situations, characteristic of the professional sphere of a speech teacher; the development of a speech-rhetorical personality, which is able to apply the acquired knowledge and formed skills in new conditions of manifestation of one or another communicative situation, capable of searching for and finding its own solution to various professional tasks; higher education students' knowledge of the essence of the speech-rhetorical ideal of the lexicographer as a component of culture and a model of pedagogical communication.

The purpose of our article is to analyze the problems of the rhetorical activity of a lexicographer in the context of professional training of a lexicographer in accordance with the educational program "Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)", specialty 014 "Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)".

The following research methods were used to solve the tasks in the work process: theoretical: analysis and synthesis during the processing of linguistic, psychological, pedagogical and methodical literature on the researched problem; empirical: conduct and analysis of classes in the specified discipline.

Rhetoricization of the educational space involves the formation of the rhetorical skill of the future lexicographer, the study of the patterns of development of the art of eloquence in the modern pedagogical process.

Key words: rhetoric, pedagogical rhetoric, history of didactic eloquence.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Гуманітарні виклики в українському суспільстві актуалізують питання майстерного володіння мовленням у кризових ситуаціях. У контексті мілітаризації публічного дискурсу залишається важливою риторична освіта, посилюється роль засобів риторики у навчанні української мови. Особливе значення ефективна мовленнєва взаємодія має в педагогічній сфері.

Феномен людського мовлення є антропологічною передумовою ораторського мистецтва. Педагогічна риторика досліджує вплив слова, дієвість розвивального навчання та виховання. Вчитель-словесник повинен вміти знаходити такі слова, які відповідали б еталону біблійної «мудрості, що сходить з висоти, по-перше, чиста, потім мирна, скромна, слухняна, повна милосердя і добрих плодів» (Новий Заповіт, 1993).

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми й на які опирається автор. Питання навчання риторики залишається одним із пріоритетних напрямів досліджень лінгводидактики. Над ним працюють А. Габідулліна, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, Г. Ключек, С. Мартиненко, Л. Мацько, В. Нищета, С. Омельчук, Ю. Романенко, Г. Сагач та ін.

Кожна педагогічна спеціальність має свої особливості використання лексичного багатства української мови. Л. Мацько, О. Мацько аналізують риторизацію освітнього простору у контексті публічного красномовства (Мацько, 2006: 197–200).

Н. Голуб досліджує умови ефективності навчання риторики здобувачів вищої освіти,

серед яких виділяє такі: 1) дотримання принципу наступності й перспективності «школа – ВНЗ – самоосвіта»; 2) особистісно орієнтований зміст освіти; 3) урахування фахової специфіки; 4) орієнтація навчального процесу на потреби студента; 5) забезпечення актуалізації поняття «освіта як цінність» шляхом акцентування ціннісного компонента змісту предмета; 6) упровадження кредитно-модульної технології, інтерактивних форм і методів навчання в поєднанні з традиційними; 7) створення умов для самостійної роботи студента; 8) високий рівень фахової підготовки викладача (Голуб, 2008: 314–315).

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Риторична культура учителя-словесника є запорукою ефективного вирішення професійно орієнтованих комунікативних ситуацій навчально-виховного процесу. Її розвиток у здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей передбачає як теоретичну, так і практичну підготовку під час проходження різних видів практик. Варто звернути увагу на уміння будувати тексти різних жанрів та видів ораторського мистецтва відповідно до мети, призначення й умов комунікації; послуговуватися виразовими мовними засобами в промовах різних видів; застосовувати методи мовного та позамовного впливу на аудиторію.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Мета статті – проаналізувати проблематику риторичної діяльності вчителя-словесника.

Відповідно до мети визначено такі завдання:

1) розглянути історичний розвиток дидактичного красномовства;

2) обґрунтувати доцільність уведення педагогічної риторики в систему фахової підготовки майбутніх вчителів-словесників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. У XI–XVI ст. культура педагогічного красномовства розвивалася у жанрах проповіді, слова, повчання, казання, бесіди з питань християнської моралі. Засобами сакрального мовлення формувалася світогляд учнів, їхні ціннісні орієнтації, моральні переконання. «Учительна» риторика базувалася на текстах Біблії, пам'ятках патристичної літератури, апокрифічних збірниках тощо.

Викладачі читали разом з учнями Псалтир, Закон Божий, народні казки, легенди, оповіді. Під час таких занять відбувався своєрідний «діалог» народної та християнської культур, їх взаємовплив. Педагог поєднував у собі ролі проповідника, наставника, духовного радника, медика. Дидактичне красномовство виражалося в молитвах, умовляннях, катехізаторських бесідах.

Святитель Кирило Туровський вважається одним із зачинателів української педагогічної риторики. «Кирило Туровський був не тільки оратором та письменником, а й учителем риторики, радив бути уважним до слова, шукати відповідні слова у рідній мові для прикрашання достойних діянь» (Мацько, 2006: 60).

Князь Костянтин Острозький заснував слов'яно-греко-латинську школу (1576–1636), навчання у якій здійснювалося за поширеною ще в античні часи системою «семи вільних мистецтв» – граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики. Острозькі Афіни стали відомим освітнім центром, спудеї якого складали й виголошували промови відповідно до правил академічного красномовства.

Осередками навчання і виховання майбутньої еліти у XVI – початку XVII ст. стали братські школи, у яких змагалися у словесній вправності, полемізували діти різних суспільних верств. У статуті Львівської братської школи, за хрестоматійним джерелом, визначено шкільний порядок і місце в ньому бесіди вчителя з учнями: «Після вечері у суботу має дидакал розмовляти з дітьми час немалий, аніж у інші дні, навчаючи їх страхові Божому і дитячим соромливим звичаям, як мають три-

матись у церкві супроти Бога, вдома – супроти батьків своїх, а деінде утримувати цноту та сором... В неділю і в свята Божі має дидакал з усіма, поки підуть до літургії, розмовляти, і їх навчати про те свято та празник, і вчити їх волі Божій, а по обіді – з Євангелія та Апостола на празник той має всіх навчити» (Любар, 2003: 63).

Ще одним центром розвитку вітчизняної освіти стала Київська школа на Подолі, заснована Богоявленським братством 1615 р., у ній викладали грецьку, латинську, слов'янську, українську й польську мови, основи риторики та філософії. Києво-Могилянська колегія улашувалася іменами Інокентія Гізеля, Лазара Барановича, Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського. Педагогічний дискурс відображав бароковий менталітет тогочасного соціуму, пріоритетним було уміння переконати співрозмовника мовностильовими особливостями промови іноді навіть нехтуючи достовірністю інформації.

Іоанікій Галятовський видав книгу проповідей «Ключ розуміння» (1659) з теоретичним додатком «Наука, альбо Спосіб зложення казання». Він пропонує активно використовувати концепти (парадоксальні уподібнення, що здатні вразити слухача). Цей прийом був запозичений з практики католицьких барокових проповідників. Біблійний текст використовується як зовнішня декорація, а хитромудрість мовлення часто переважає над його змістом.

Особливої уваги заслуговує праця педагога-ритора, архієпископа Феофана Прокоповича «Про поетичне мистецтво три книги для користі й навчання української молоді, викладені у Києві у православної Могилянської академії в літо Господнє 1705». Про розвивальний характер риторично-педагогічного стилю Ф. Прокоповича можна уявити з таких його слів: «...гадаю, варто опустити все темне й малодоступне та звести воедино у порівняно невеликому обсязі все легше, простіше, але більш необхідне. Затим, зібравши його, ніби, в тугий вузол, викласти наскільки можна коротко, дбаючи при цьому швидше про зручність та користь для учнів, аніж про те, щоб роздути свою славу безлічною пописаних аркушів» (Прокопович, 2012: 40).

Ще одним відомим педагогом-ритором XVIII ст. був Г. Сковорода. Він використову-

вав у навчанні біблійні образи, поліфонічність, емоційний заряд, сугестивний потенціал. Український Сократ є автором багатьох афоризмів, які відображають його світогляд: «Всяка праця благословенна Богом»; «Святість життя полягає в робленні добра людям»; «Найкраща помилка – яку допускають під час навчання»; «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися» та ін.

Представниками дидактичного красномовства XIX ст. були такі вітчизняні педагоги, як Олександр Потєбня, Михайло Драгоманов, Михайло Максимович, Павло Житецький та ін. Вони розвивали критичне мислення, ораторську майстерність у здобувачів освіти під час проведення лекційних занять.

І. Огієнко засвідчив великий духовний та інтелектуальний потенціал української освітньої еліти XX ст. Він поєднав у собі риси проповідника, перекладача, богослова і педагога. Це підтверджують його афоризми, наприклад: «Добра, вміла, милозвучна мова – то найперший ключ до серця вірних», «Народні пісні – найкраща скарбниця для вивчення мови», «З молитвою розум ясніє, і тепліше на серці стає».

Таким чином, в основі українського дидактичного красномовства лежать досягнення античного ораторського мистецтва, патристичні здобутки християнської культури, гуманістичні ідеї європейської освіти, пріоритетність навчання рідною мовою на базі етнопедагогіки, народознавства.

С. Мінеєва уперше ввела термін «риторизація», як процес «переосмислення предмета і способів його викладання, переосмислення організації освітнього процесу як повноцінного ділового спілкування за канонами риторики», як «активізація пізнавальної діяльності процесу навчання засобами діалогу» (Голуб, 2008: 42).

Риторизація освітнього простору передбачає забезпечення ефективної комунікації під час навчання і виховання. Це стане передумовою успішної співпраці учасників педагогічної та комунікативної взаємодії у контексті формування компетентностей особистості. Така взаємодія повинна відбуватися на суб'єкт-суб'єктній основі у формі діалогу.

Відповідно принципами діалогічного педагогічного спілкування називають: визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра партнерів; домінанта педагога на спів-

розмовників і взаємовплив поглядів; установка на відповідь партнера, якого цінують, приймають, визнають його особисту позицію у взаємодії; модальність висловлювання та персоналіфікація повідомлення; поліфонія взаємодії й надання вчителем розвивальної допомоги; двоплановість позиції педагога у спілкуванні (Зязюн, 2008: 94–95).

Під час викладання навчальної дисципліни «Педагогічна риторики» для здобувачів вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету спеціальності 014 «Середня освіта (Українська мова і література)» враховуємо вимоги освітньо-професійної програми, тобто формування відповідних загальних, фахових компетентностей. Курс охоплює такі змістові модулі:

1. Педагогічна риторики як наука і мистецтво

Тема 1. Предмет педагогічної риторики. Тема 2. Основні етапи зародження та розвитку педагогічної риторики. Тема 3. Мовленнєво-риторичний ідеал учителя.

2. Теорія педагогічної риторики (основні розділи педагогічної риторики)

Тема 4. Інвенція. Тема 5. Диспозиція. Тема 6. Елокуція. Тема 7. Акція.

Запропоноване розташування розділів програми курсу перевірене на практиці й рекомендується як найбільш доцільне з педагогічного погляду.

У змістовому модулі № 1 розглядаються такі питання:

Визначення понять «риторики», «педагогічна риторики», «ораторське мистецтво», «красномовство», «ритор», «оратор». Основні категорії педагогічної риторики виступу (модуси публічного): етос, логос, пафос.

Формування риторичної особистості в школах Давньої Греції і Давнього Риму. Становлення вітчизняного учительсько-ораторського мистецтва. Начерк історії проповідництва (взаємозв'язок гомілетики з педагогічною риторикою). Знамениті проповідники християнської церкви давнього періоду: Василій Великий, Григорій Богослов, Іоан Златоуст. Основні гомілетичні властивості слова (духовність, істинність, святість, рятівничість, велелюбність, благодатність) як гармонійні соціальні можливості риторики любові. Розвиток філософського-дидактичного риторики України

XX століття. Художньо-ораторська спадщина В. О. Сухомлинського, праці педагогів-риторів І. А. Зязюна, А. Й. Капської, Г. М. Сагач.

Суть і етапи формування риторичного ідеалу вчителя в історії вітчизняної педагогічної риторики. Найсуттєвіші складники професіограми сучасного педагога-оратора. Світ біблійної риторики. Фольклорні правила риторичного спілкування українців. Система мовленнєвого етикету.

У змістовому модулі № 2 розглядаються такі питання:

Задум промови. Тема, підтема, мікротема. Основні вимоги до назви теми. Усвідомлення загальної цільової установки промови: інформувати, надихати, розважати, переконати, закликати до дій. Інтерес як категорія мовленнєвих дій. Типи матеріалу у складі повідомлення: емпіричний, енциклопедичний, компаративний. Фази інвенції: фаза вибору, фаза орієнтації, фаза занурення.

Вступ. Три основні функції вступу: привернути увагу слухачів, налаштувати аудиторію на позитивне сприйняття промови, підготувати ґрунт для розроблення теми. Видизачинів. Конкретна цільова установка. Загальні риторичні рекомендації щодо складання вступу. Головна частина промови. Основні форми викладу: розповідь, опис, пояснення, міркування (хрія). Природна і штучна моделі викладу матеріалу. Методивикладу матеріалу: індуктивний, дедуктивний, аналогічний, стадійний, концентричний. Мета заключної частини промови. Закінчення елегантне і доцільне. Типи доцільного фіналу: підсумкові, типологічні, апелювальні. Переходи між частинами промови і способи їх реалізації.

Риторичні фігури. Тропи. Комунікативні якості ораторського мовлення вчителя: правильність, виразність, багатство, ясність, точність, стислість, доцільність, художня образність, переконливість.

Основні риторичні рекомендації щодо виголошення промови. Партитура тексту промови як програма дій оратора. Засоби логіко-емоційної виразності у промові оратора: паузи, логічний наголос, темп мовлення, мелодика мовлення. Невербальні засоби вчителя-оратора. Енергетичні параметри мовлення. Аналіз публічного виступу вчителем. Виразне читання в мовленнєво-риторичній діяльності вчителя.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Педагогічна риторика» є оволодіння мовленнєво-риторичними вміннями вчителя з метою риторизації навчально-виховного процесу в школі; усвідомлення специфіки мовленнєво-риторичної діяльності, особливостей комунікативно-мовленнєвих ситуацій, характерних для професійної сфери вчителя; розвиток мовленнєво-риторичної особистості, яка вміє застосовувати отримані знання та сформовані вміння в нових умовах прояву тієї чи іншої комунікативної ситуації, здатної шукати і знаходити власне рішення різноманітних професійних завдань; пізнання здобувачами вищої освіти суті мовленнєво-риторичного ідеалу вчителя-словесника як компонента культури і зразка педагогічного спілкування.

Очікуваними результатами навчання є вміння визначати тему виступу й добирати матеріал для нього; оформлювати структуру виступу; будувати тексти різних жанрів та видів ораторського мистецтва відповідно до мети, призначення й умов комунікації; послуговуватися виразовими мовними засобами в промовах різних видів; застосовувати методи мовного та позамовного впливу на аудиторію; аналізувати своє і чуже мовлення, виявляти відхилення від норм, застосовувати різні засоби для їх подолання; виробити індивідуальний образ оратора, власний ораторський стиль.

Практична частина курсу побудована так, що вона доповнює й поглиблює теоретичну частину з метою закріплення уміння самостійно здобувати наукову інформацію зі спеціальної наукової літератури, словників, уміння спостерігати та аналізувати факти й процеси педагогічної комунікації.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, матеріал навчальної дисципліни «Педагогічна риторика» сприяє формуванню у майбутніх учителів-словесників мовної та мовленнєвої компетентностей, достатніх для забезпечення успішного спілкування в професійній та громадській сферах. Риторизація освітнього простору передбачає у майбутньому врахування положень неориторички у контексті інтелектуального і духовного розвитку мовної особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія. Черкаси : БрамаУкраїна, 2008. 400 с.
2. Історія української школи і педагогіки : [хрестоматія] / Упоряд. О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя. Київ : Знання, КОО, 2003. 766 с.
3. Мацько Л. І. Риторика : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. [2-ге вид., стер.]. Київ : Вища шк., 2006. 311 с.
4. Новий Заповіт. Київ : 1993. 126 с.
5. Огієнкові афоризми і сентенції / Упоряд., вступ. ст. З. Тіменика. Львів : Інститут народознавства НАН України. 1996. 100 с.
6. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. [3-тє вид., допов. і переробл.]. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
7. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / [О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін.] ; за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. 258 с.
8. Прокопович Теофан. Філософські праці. Вибране / Теофан Прокопович ; [упорядкування та переклад В. Литвинова та ін.]. Київ : Дніпро, 2012. 615 с.

REFERENCES:

1. Holub N. B. (2008). Rytoryka u vyshchiiy shkoli. [Rytoryka u vyshchiiy shkoli : monohrafiya]. [Cherkasy : BraamaUkrayina] 400 s. [in Ukrainian].
2. Istoriya ukrayins'koyi shkoly i pedahohiky (2003): [History of Ukrainian school and pedagogy]. [khrestomatiya] / Uporyad. O. O. Lyubar ; za red. V. H. Kremenya. [Kyiv : Znannya, KOO] 766 s. [in Ukrainian].
3. Mats'ko L. I. (2006). Rytoryka. [Rytoryka : [navch. posib.]. / L. I. Mats'ko, O. M. Mats'ko. [2- he vyd., ster.]]. [Kyiv : Vyshcha shk.]. 311 s. [in Ukrainian].
4. Novyy Zapovit (1993). The New Testament [Kyiv] 126 s. [in Ukrainian].
5. Ohiyenkovi aforyzmy i sententsiyi (1996). [Ohiyenkov's aphorisms and maxims]. / [Uporyad., vstup. st. Z. Timenyya. L'viv : [Instytut narodoznavstva NAN Ukrayiny] 100 s. [in Ukrainian].
6. Pedahohichna maysternist' : pidruchnyk / I. A. Zyazyun, L. V. Kramushchenko, I. F. Kryvonos ta in. (2008); [Pedagogical skill]. [za red. I. A. Zyazyuna. [3-tye vyd., dopov. i pererobl.]]. [Kyiv : SPD Bohdanova A. M.]. 376 s. [in Ukrainian].
7. Pedahohichna rytoryka: istoriya, teoriya, praktyka : monohrafiya / [O. A. Kucheruk, N. B. Holub, O. M. Horoshkina, S. O. Karaman ta in.] (2016). [Pedagogical rhetoric: history, theory, practice]. [za red. O. A. Kucheruk]. [Kyiv : KNT]. 258 s. [in Ukrainian].
8. Prokopovych Teofan. (2012). Filososfs'ki pratsi. Vybrane. [Philosophical works. Selected]. / Teofan Prokopovych ; [uporyadkuvannya ta pereklad V. Lytvynova ta in.]]. [Kyiv : Dnipro]. 615 s. [in Ukrainian].